

RECÂ B. HAYVE'NİN HALİFE MÜŞAVİRLİĞİ FAALİYETLERİ

REJA IBN HAYWAH AND CALIPHATE CONSULTANCY ACTIVITIES

MUSTAFA SARIBIYIK

DOÇ. DR., ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ, DİNİ İLİMLER FAKÜLTESİ

saribiyik@hotmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-8032-1909>

 <http://dx.doi.org/10.29228/k7auifd.10.2>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

6 Mayıs / May 2019

Kabul Tarihi / Accepted

29 Mayıs / May 2019

Yayın Tarihi / Published

Haziran / June 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season

Haziran / June

Atıf / Cite as Sarıbiyık, Mustafa, "Recâ B. Hayve'nin Halife Müşavirliği Faaliyetleri [Reja Ibn Haywah and Caliphate Consultancy Activities]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 6/10 (Haziran/June 2018): 41-58.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey. All rights reserved. For Permissions

ilahiyatdergisi@kilis.edu.tr

RECÂ B. HAYVE'NİN HALİFE MÜŞAVİRLİĞİ FAALİYETLERİ

Öz

Recâ b. Hayve, Emeviler döneminin en önemli alimlerinden biri olarak dikkati çekmektedir. Çağdaşı olan ilim insanları tarafından ilmi dirayeti takdir edilen Recâ'nın, iktidar ve idare mekanizmasının işleyişine fiili olarak katılan bir âlim olarak bilindiği ve bu noktada göz dolduran bir pozisyonda olduğu söylenebilir. Hayve oğlu Recâ, Abdülmelik b. Mervan, Velid b. Abdülmelik, Süleyman b. Abdülmelik ve Ömer b. Abdülaziz'in iktidarları döneminde, yönetim kademelerinde özellikle müşavirlik ve halife danışmanlığı vasfıyla etkin bir fonksiyon icra etmiştir. Bu çalışmada Recâ b. Hayve'nin bu süreçlerde yönetime katılımı ele alınmakta ve anlaşılmaya çalışılmaktadır. Recâ'nın yönetim icraatlarının İslam esasları ve adalet ilkelerine muvafık olması hususunda çaba sarfettiği anlaşılmaktadır. Ümmet istikbali ve ümmet menfaati genel şablonu Recâ b. Hayve'nin belirgin temel değerlendirme ölçütü olmuştur. Bundan dolayı Recâ'nın görüşü yönetim konusunda meşruiyet tartışması ve fiili kalkışma vesilelerine karşı son derece kesin ve kati olarak ifade ve eyleme dönüşmüştür. Bu ölçütler haricinde Recâ'nın müzakere ve değerlendirme görüşleri konusunda mutedil olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Recâ b. Hayve, Abdülmelik b. Mervan, Süleyman b. Abdülmelik, Ömer b. Abdülaziz, halife.

REJA IBN HAYWAH AND HIS CALIPHATE CONSULTANCY ACTIVITIES

Abstract

Raja ibn Haywah attracts attention as one of the most eminent scholars of the Umayyad period. It can be said that Raja whom his capability of scientific knowledge was appreciated by the scholars of the time and known as a scholar who actually participates to the functioning of the mechanism of power and administration, and from this perspective, he was in an eye-catching position. Raja ibn Haywah had an important role as an advisor and as a caliph consultant in the period of Abd al-Malik ibn Marwan and Walid ibn Abd al-Malik and Sulayman ibn Abd al-Malik and Omar ibn Abd al-Aziz. In this paper, his cooperation and interaction in the activities of the administration are studied and tried to be understood. It is observed that he tried his best to fit administrative activities to the Islamic principles and to principles of justice. The future of the Muslim ummah and its general benefits was in the center of his administrative approach. Thus he did not have any tolerance towards the discussion on the legitimacy of the caliphate and strongly opposed such thoughts. Except for these points, he tolerated criticism about the applications and practices.

Keywords: History of Islam, Raja ibn Haywah, Abd al-Malik ibn Marwan, Sulayman ibn Abd al-Malik, Omar ibn Abd al-Aziz, Caliphate.

GİRİŞ

Emeviler döneminin iktidar ve idare icraatları üzerinde ilim ve hikmet, basiret ve dirayet özellikleri ile etkili bir rol icra eden en önemli ilim adamlarından biri Recâ b. Hayve'dir. Tam adı, Ebu'l-

Mikdâm Recâ b. Hayve b. Cervel el-Kindî şeklindedir.¹ Recâ b. Hayve, Emeviler döneminin başlıca alimlerinden, aynı zamanda Şâm'da önde gelen kanaat belirleyici kişiliklerden biri olarak kabul görmüştür.² Toplum nezdinde sahip olduğu itibarın yanında Emevi devlet yetkilileri de onun toplum ve yönetim hakkındaki görüş ve düşüncelerine itibar göstermişlerdir.

Kaynaklarda “seyyidu ehli Filestin” unvanıyla tarif edilen³ Recâ b. Hayve hakkında alimlerin kanaatleri çerçevesinde Matar el-Varrak'ın “Şam halkının en erdemli kişisi”,⁴ Recâ b. Ebi Seleme'nin “Şam halkı içinde kendisini örnek almak istediği yegane kişi”⁵ şeklinde tanıklıkları bulunmaktadır. İbn Avn'ın Recâ hakkındaki değerlendirmesi şöyledir: “Üç kişi tanıdım; onlar gibisini tanımadım, Irak'ta İbn Sîrîn, Hicaz'da el-Kâsım ve Şam'da Recâ b. Hayve.”⁶ Mesleme b. Abdülmelik ise şöyle demiştir: “Allah şu üç kişinin hatırına yağmur yağdırır, düşmana karşı zafer verir. Recâ b. Hayve, Ubade b. Nuseyy ve Adıyy b. Adıyy.”⁷

Recâ b. Hayve, ilim ve devlet adamı olarak Emeviler döneminde devlet işlerinin İslam ve adalet ilkeleri üzere muntazam olarak yürütülmesi için yönetim süreçlerine aktif olarak katılmıştır. Medine'de birçok sahabi ile görüşen Recâ b. Hayve'nin alim, fakih, arif ve ilim sahibi olup hadis rivayeti hususunda güvenilir olduğu konusunda kaynaklar fikir birliği içindedir.⁸ ez-Zehabi, onun hakkında adil imam ve vezir vasıflarını kullanmıştır.⁹ Emeviler döneminde halife müşavirliği müessesesinin başlıca taşıyıcısı olan

¹ İbn Hacer el-Askalâni, *Tehzibu'l-tehzib*, (Hindistan: Matbaatu Daireti'l-Maarifi'n-Nizamiyye, 1326), 3:265; Ebu'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-â'yân*, (Beirut: Daru Sadır, 1900), 2:301.

² Zehebî onun hakkında “seyyidu ehliş-Şâm” nitelemesini aktarmaktadır. Bk. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, (Beirut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, 1993) 7:361, 7:391.

³ Ebu'l-Kasım Ali İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, (Beirut: Daru'l-Fikr li't-Tibaa ve'n-Neşr ve't-Tevzi', 1995). 26:215; 46:321; 65:57; Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân, *es-Sikât*, (Haydarabad; Vizaretu'l-Maarif li'l-Hukümeti'l-Aliyeti'l-Hindiyye, Dairetu'l-maarifi'l-Osmaniyye, 1973), 4:237; Ebu Yusuf Ya'kub b. Sufyan el-Fesevî, *el-Marife ve't-târih*, Thk. Ekrem Dıya el-Omeri, (Beirut: Muessesetu'r-Risale, 1981), 2:404; Ebû Zur'a ed-Dımaşki, Abdurrahman b. Amr, *Târîhu Ebi Zur'a*, Thk. Şukrullah Nimetullah, (Dımaşk:Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye, Ts) 249; 711; Abdulkemim b. Muhammed Sem'âni, *el-Ensâb*, Thk.Abdurrahman b. Yahya, (Haydarabad: Meclisu Daireti'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1962) 11:162; Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, Thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, (Beirut: Muessesetu'r-Risale, 1980), 32:40.

⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 7:361.

⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 7:361; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, (Kahire: Daru'l-Hadis, 2006), 4:558.

⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 7:361; Ebu Zekeriyâ Muhiyyiddin Yahya en-Nevevî, *Tehzibu'l-esmâ*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Ts.), 1:190.

⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 7:391; Nevevî, *Tehzibu'l-esmâ*, 1:190.

⁸ Ebû Abdillah Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kubrâ*, Thk.Muhammed Abdulkadir Ata, (Beirut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990), 7:454; Nevevî, *Tehzibu'l-esmâ*, 1:190; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, 4:557; Fatih Erkoçoğlu, “Reca b. Hayve el-Kindi (Hayatı ve Faaliyetleri)”, C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 11/2, (2007): 371; Dönemin ilim adamlarının konu hakkındaki kanaatleri için bk. İmâd Umurî Celil ez-Zâhidî, *el-İmâm Recâ b. Hayve (el-muteveffa 112h) ve arâuhu'l-fikhiyye*, (Saarbrücken/Germany: Noor Publishing, 2016), 14-16.

⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, 4:557.

Recâ, Mervanî halifelerin icraatlarındaki İslam ve adalet yönünün arkasındaki en önemli isimdir. Recâ'nın etkinliği Abdülmelik devrinde başlamış, Velid devrinde devam etmiş ve Süleyman zamanında en yüksek noktasına varmıştır.¹⁰ Recâ b. Hayve, Süleyman b. Abdülmelik ve Ömer b. Abdülaziz nezdinde önemli bir mevki ihraz etmiştir. Ölümünde dahi ikisinin yanı başında bulunmuş, teçhiz ve tekfinlerini yürütmüştür.¹¹ Yezid b. Abdülmelik döneminde ise Recâ iktidar ve saray ile irtibatını sınırlamıştır.¹² Hişam dönemine de yetişen Recâ'nın bu dönemde iktidardan nispeten daha uzak durduğu anlaşılmaktadır.

1. ABDÜLMELİK B. MERVAN VE RECÂ'NIN HALİFE MÜŞAVİRLİĞİ SÜRECİNE KATILIMI

Recâ b. Hayve'nin Abdülmelik b. Mervan, Velid b. Abdülmelik ve Süleyman b. Abdülmelik ile Ömer b. Abdülaziz'e hilafetleri döneminde etkin bir müşavirlik icra ettiği görülmektedir. Recâ'nın sahip olduğu kavrayış yetkinliğini ve görüş derinliğini Abdülmelik b. Mervan keşfetmiştir. Abdülmelik, yakınında tuttuğu Recâ'yı hilafet müşavirliği sürecine kalıcı olarak katmayı başarmıştır. Recâ'nın bu süreçlerde üstlendiği görev salt bir müşavirlikten ibaret olmayıp çoğu zaman icrai nitelik göstermektedir.

Kubbetü's-sahra'nın yapım faaliyetlerinin tanzimi Abdülmelik'in Recâ'ya yüklediği ilk vazifelerden olmalıdır. Abdülmelik bu vazife için Nuaym b. Selâme el-Himyeri'yi de ona yardımcı tayin etmiştir. Bu görevin ikmalinde Abdülmelik her ikisi için bir miktar ödeme göndermiş, ancak onlar bu ödemeyi uhdelerine almamayı tercih etmişlerdir. Bu tutum Abdülmelik'in Recâ'ya olan itimadını daha da arttırmıştır.¹³ Abdülmelik'in Kubbetü's-sahra'nın tanziminde onu görevlendirmesi onun Kudüs ile ilgili sahip olduğu birikime dayanmış olmalıdır. Recâ, Filistin'e intikal ettikten sonra Kudüs'e yerleşmiş ve orada Kur'an, hadis, fıkıh gibi ilimleri Ubâde b. es-Sâmit (ö.34/654) ve

¹⁰ Zehebi, *Siyeru a'lami'n-nubela*, 4:559; Salahuddin Halil b. Aybek es- Safedi, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, Thk. Ahmed el-Arnaut ve Turki Mustafa, (Beyrut: Daru İhyai't-Turas, 2000), 14:70; Fatih Erkoçoğlu, "Reca b. Hayve el-Kindi (Hayati ve Faaliyetleri)", 397.

¹¹ Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Thk. Ali Şiri, (Beyrut: Daru İhyai't-Turası'l-Arabi, 1998), 9:236.

¹² Fatih Erkoçoğlu, "Reca b. Hayve el-Kindi (Hayati ve Faaliyetleri)", 398-399.

¹³ Konu ile ilgili tafsilat için bk. İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye* 8:309; Fatih Erkoçoğlu, "Reca b. Hayve el-Kindi", 374-375; Hânî Ebu'r-Rubb, "Recâ b. Hayve el-Kindi ve devruhu fi'l-hayâti'l-âmme fi'd-devleti'l-Umeviyye" *Mecelletu Câmiati'l-Kuds el-Meftûha li'l-Ebhas ve'd-Dirâsât*, 35, (Şubat, 2015): 257-294. Detaylı bilgi ve değerlendirmeler için İmâd Umuri Celil ez-Zâhidi, *el-İmâm Recâ b. Hayve (el-muteveffa 112h) ve ârâhu'l-fıkhiyye*, 18; Şemseddin Ebu'l-Muzaffer b. Kızıoğlu Sibî ibnu'l-Cevzi, *Mir'âtu'z-zemân fi tevârihi'l-ayân*, (Dimaşk: Daru'r-Risaleti'l-Alemiyye, 2013), 9:40-42. Bunda yardımcı olarak Yezid b. Sellam adı geçmekte ve bu icraata yönelik İbnu'z-Zubeyr'e karşı bir önem yorumu yapılmaktadır.

Ummu'd-Derdâ Hecîme bintu Huyeyy (ö.82/702), Ukbe b. Amir el-Cuhenî (58/677), Ebû Umâme el-Bâhilî (ö.73/692) gibi sahabilerden tahsil etmiştir.¹⁴ Abdülmelik'in Recâ'nın ilmi dirayeti ve idari basiretine olan itimadına tanıklık eden bir vakıa da Abdülmelik'in müteakip dönemlerde İbnü'l-Eş'as isyanında aldığı esirleri kılıçtan geçirme kararından Recâ'nın ikna edici tavsiyeleri vesilesiyle vazgeçmiş olmasıdır.¹⁵ Aynı şekilde el-Yâfî, Abdülmelik'in bir kişiye dair öfkeli tutumu karşısında Recâ'nın sakinleştirici itidal tavsiyesine uyduğuna dair bir meclis sahnesi tasvir etmiştir.¹⁶

Abdülmelik, oğlu Mesleme komutasında Bizans'a yapılan bir seferin ganimet taksimi görevini de Recâ'ya vermiştir. Aynı şekilde Süleyman b. Abdülmelik'in yetiştirilmesi vazifesi de Abdülmelik tarafından Recâ'ya tevcih edilmiştir.¹⁷

İcra ile ilgili birtakım görevlerin yanı sıra Abdülmelik'in Recâ'ya bazı önemli temsil görevleri verdiği de görülmektedir. Karkisiyâ şehrini elinde tutup tahkim etmiş olan Abdullah b. Zübeyr taraftarı Züfer b. el-Hâriş'e yönelik 71/690 yılında yapılan kuşatma kapsamında Abdülmelik şehrin sulh ile teslimi için heyet göndermiştir. Bu heyette Recâ b. Hayve ile Haccâc b. Yûsuf görevlendirilmiştir.¹⁸

Diğer taraftan Abdülmelik, Mus'ab b. Zübeyr'i 72/691 yılında gerçekleşen Deyrû'l-Câselik Savaşında mağlup edip Kufe'ye girdikten sonra minbere çıkmış ve kardeşi Bişr b. Mervan'ı Irak valisi olarak tayin ettiğini ilan etmiştir. Abdülmelik, Revh b. Zinbâ el-Cüzâmî ile Recâ b. Hayve'yi de onun yanına katmıştır.¹⁹

Abdülmelik döneminin İslam medeniyetinin bütünlüğü ile ilişkili yoğun icraatları içinde Recâ'nın kademeli olarak bazı kesitlerde rol aldığı söylenebilir. Abdülmelik'in baskın yönetici özelliği ve Recâ'nın onun himayesinde iktidar alanına dahil olması, Recâ'nın devlet işleyişinde etkinliğini müteakip dönemlere tehir etmiş olmalıdır. Haddizatında bu süreç Recâ için dahi bir

¹⁴ Hâni Ebu'r-Rab, 260-261, 267. Recâ'nın tahsil ettiği alimler hakkında detay bilgiler için bk. İmâd Umurî Celîl *ez-Zâhidî, el-İmâm Recâ b. Hayve (el-muteveffa 112h) ve ârâuhu'l-fıkhiyye*, 7-10.

¹⁵ Ahmed b. Yahya el-Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, Thk. Suheyl Zekkar ve Riyad ez-Zirikli, (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1996), 7:222; Hâni Ebu'r-Rubb, "Recâ b. Hayve el-Kindî ve devruhu fi'l-hayâti'l-âmmе fi'd-devleti'l-Umeviyye", 262.

¹⁶ Ebû Muhammed Afifuddîn Abdullâh b. Es'ad el-Yâfî, *Mirâtu'l-cinân ve ibretu'l-yakzân*, nşr. Halil el-Mansur, (Beyrut Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 190-191.

¹⁷ Hâni Ebu'r-Rubb, "Recâ b. Hayve el-Kindî ve devruhu fi'l-hayâti'l-âmmе fi'd-devleti'l-Umeviyye", 262.

¹⁸ Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu'z-zemân*, 8:479-480; el-Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 7:48-49; Fatih Erkoçoğlu, "Recâ b. Hayve el-Kindî (Hayatı ve Faaliyetleri)", 375-376; Hâni Ebu'r-Rubb, "Recâ b. Hayve el-Kindî ve devruhu fi'l-hayâti'l-âmmе fi'd-devleti'l-Umeviyye" 262.

¹⁹ Fatih Erkoçoğlu, "Recâ b. Hayve el-Kindî (Hayatı ve Faaliyetleri)", 376-377; Hâni Ebu'r-Rubb, "Recâ b. Hayve el-Kindî ve devruhu fi'l-hayâti'l-âmmе fi'd-devleti'l-Umeviyye" 262.

tecrübe kesiti olarak değerlendirilebilir. Siyasi müzakere heyetlerinde kendisine yer verilmesi, Abdülmelik'in Recâ'nın vukufiyetine olan itimadına işaret etmektedir. Aynı şekilde Kufe gibi siyasi ve idari açıdan karmaşık sorunları olan bir merkezin yönetiminde halifenin kardeşine müşavir olarak görevlendirilmesi de Recâ'nın kritik durumlarda ortaya koyduğu dirayet özelliği ile ilişkilendirilmelidir. Buna göre Recâ'nın Abdülmelik dönemindeki basiretli yaklaşımları ve dirayetli çözümleri, onu müteakip dönemlerde iktidar erki mekanizmasına dahil eden birer vesile olarak tezahür etmiştir.

Muaviye, Abdülmelik, oğlu Velid ve Ömer b. Abdülaziz dönemleri aynı zamanda Emeviler döneminin ilmi faaliyetlerinin halifelerden hususi himaye gördüğü süreçlerdir. Recâ b. Hayve de Abdülmelik döneminden Ömer b. Abdülaziz dönemine kadar iktidar faaliyetleriyle ilgili olduğundan onun hayat kesiti ilmi açıdan Emeviler döneminin en verimli dönemi olan bu sürece muvazi düşmüştür. Recâ'nın Muaviye dönemine yetiştiği ve onunla irtibatının olduğuna dair malumat olsa da Muaviye nezdinde muahhar dönemlerde üstlendiği idari görevlere benzer bir duruma dair bir işarete rastlanmamaktadır.²⁰ Abdülmelik'ten Ömer b. Abdülaziz'e kadar sözü edilen halifelerin ilmi beslenme kaynağı Medine ilim ortamıdır. Recâ da bu kaynaktan ilim tahsil etmiştir. Buna göre Recâ'nın ve yanında yer aldığı iktidar icracılarının aynı ilmi kaynaklardan beslendikleri ortaya çıkmaktadır.

2. VELİD B. ABDÜLMELİK VE RECÂ'NIN MÜŞAVİRLİĞİ

Recâ'nın Abdülmelik döneminde başlayan müşavirlik vazifesi Velid b. Abdülmelik döneminde de etkin olarak devam etmiştir. Velid döneminde Recâ b. Hayve'nin bir süre Medine valisi Ömer b. Abdülaziz ile Medine'de olduğu anlaşılmaktadır.²¹ Velid, Şam'ın yetkin fıkıh alimi olan Recâ'yı yakınında tutmuş, 91/709 yılında yaptığı hac ibadetinde yanına almıştır.²² Velid'in halifeliliği döneminde Filistin valisi olan Süleyman b. Abdülmelik'in Remle şehri inşası sırasında Recâ'nın Süleyman'ın yanında olduğu kaydedilmektedir.²³

3. RECÂ'NIN SÜLEYMAN B. ABDÜLMELİK'E MÜŞAVİRLİĞİ

Abdülmelik b. Mervan, Recâ b. Hayve'yi Süleyman'ın eğitimini yürüt-

²⁰ Hâni Ebu'r-Rab, "Recâ b. Hayve el-Kindî ve devruhu fi'l-hayâti'l-âmme fi'd-devleti'l-Umeviyye", 262.

²¹ Fatih Erkoçoğlu, "Reca b. Hayve el-Kindi (Hayati ve Faaliyetleri)", 379-380.

²² Hâni Ebu'r-Rab, "Recâ b. Hayve el-Kindî ve devruhu fi'l-hayâti'l-âmme fi'd-devleti'l-Umeviyye", 262.

²³ Fatih Erkoçoğlu, "Reca b. Hayve el-Kindi (Hayati ve Faaliyetleri)", 381.

mekle görevlendirmişti. Bu itibarla Recâ, Süleyman'ın hocası ve mürebbisi-
dir. Abdülmelik'ten sonra Velid'e müşavirlik yapan Recâ, Süleyman'ın halife
olması üzerine onun yanında da yer almıştır. Süleyman'ın Recâ'ya ayrıcalık-
lı bir konum tahsis ettiği anlaşılmaktadır.²⁴ İbn Abdülhakem onun Süley-
man nezdindeki bu konumunu "Onun Süleyman b. Abdülmelik nezdinde
hiç kimsenin sahip olmadığı hususi bir konumu vardı, Süleyman ona itimat
ediyor ve onun istişaresi ile mutmain oluyordu" şeklinde ifadelendirmiştir.²⁵
Bu husus Yakubi tarafından "Süleyman b. Abdülmelik genellikle Recâ b.
Hayve ile istişare ederdi" şeklinde değerlendirilmiştir. İbn Asakir ise bu
husus "Süleyman'ın istişare ettiği kişi Recâ b. Hayve idi" şeklinde yorum-
lamıştır. ez-Zehebî de Recâ'yı "Süleyman b. Abdülmelik'in veziri idi" şek-
linde nitelendirmektedir. Bu arada Wellhausen, Süleyman'ın Hz. Ali nesline
müsamahakar davranmasında aynı şekilde Hz. Osman'a karşı duran Amr
b. Hazm'ın torunu Ebu Bekr b. Hazm'ı Medine valisi olarak atamasında
Recâ'nın telkinlerinin etkili olduğuna dikkat çekmiştir.²⁶

Recâ b. Hayve, talebesi olan Süleyman nezdinde Velid döneminde veli-
aht olduğu dönem de dahil olmak üzere her zaman gözde ve seçkin bir kişi-
lik olmuştur. Halife olduğu andan itibaren vefatına kadar da onun istişare-
sine her zaman değer vermiştir. Süleyman hilafet tebriği için gelen heyetleri
Recâ eşliğinde kabul etmiştir. Süleyman tayin ettiği valilerin seçiminde ve
devlet görevlendirmelerinde Recâ'nın görüşünü almayı önemsemiştir. Sü-
leyman Filistin'e kadı tayini hususunu açtığı anda Recâ, Yezid b. Abdullah b.
Mevhib el-Hemedani'yi tayin etmesini önermiş, Süleyman bu öneriyi uy-
gulamıştır. Vefatı sırasında dahi kendisinden sonraki halife olarak Ömer b.
Abdülaziz'in tespiti de yine Recâ'nın bir önerisidir. İbnu'l-Ebbar, Süleyman
b. Abdülmelik'in Muhammed b. Yezid'i Afrika valiliğine atamasını Recâ b.
Hayve'in istişare ve işaretleri ile yaptığını kaydetmiştir.²⁷

Süleyman hilafeti boyunca devlet işlerini yürütürken Recâ ile istişare
etmeyi ihmal etmemiştir. Diğer taraftan Süleyman tayin edilen devlet gö-
revlilerinin icraat ve uygulamalarını izleme ve takip görevini de Recâ'ya
yüklemiştir. Medine valisi Ömer b. Abdülaziz'i izlemek üzere Medine'ye
gitmesi buna bir örnektir. Süleyman'ın Recâ'ya emanet ettiği bir diğer mü-

²⁴ Hânî Ebu'r-Rubb, "Recâ b. Hayve el-Kindî ve devruhu fi'l-hayâti'l-âmmе fi'd-devleti'l-Umeviyye", 263.
İmâd Umurî Celîl ez-Zâhidî, *el-İmâm Recâ b. Hayve (el-muteveffa 112h) ve ârâuhu'l-fıkhiyye*, 19.

²⁵ İbn Abdülhakem, *Sîretu Ömer b. Abdilazîz*, Thk. Ahmed Ubeyd, 6.baskı, (Beyrut: Alemlü'l-Kutub,
1984), 123.

²⁶ Fatih Erkoçoğlu, "Recâ b. Hayve el-Kindî (Hayatı ve Faaliyetleri)", 381.

²⁷ Bk. Muhammed b. Abdullah İbnu'l-Ebbâr, el-Belensi, *el-Hulletu's-siyerâ*, Thk. Huseyn Münis, 2.baskı,
(Kahire: Daru'l-Maarif, 1985) 2:335.

essese divanu'l-hatem'dir. Recâ 97 yılında hac ibadeti için Süleyman'a refakat etmiştir. Bu dönemde başta Tâvûs b. Keysân olmak üzere Hicaz alimleri ile de görüşme ve müzakere imkanı oluşmuştur.

Recâ, halifeye ulaşamayan fakir ve düşkünlerin taleplerini dinleyerek halifeye iletme mekanizmasını da işletmiştir. Devlet işlerinin sağlıklı ve adalete muvafık bir şekilde yürütülmesi için halifeye sağladığı katkıların yanı sıra bireysel olarak da halifenin maruz kaldığı durumlarda ona destek sağlamıştır. Süleyman'ın oğlu Eyyûb'un ölümü sırasında Recâ'nın Süleyman'a sabır ve metanet tavsiyelerinde bulunarak onu teselli etmesi, buna örnektir.²⁸

Süleyman b. Abdülmelik'in Recâ b. Hayve ile Ömer b. Abdülaziz'i aynı anda kendi etrafında tutması onun icraatlarının istikameti açısından son derece önemli olup Süleyman lehine basiretli ve başarılı bir yaklaşımdır. Recâ ile Ömer b. Abdülaziz'in düşünsel ve pratik açıdan aynı hassasiyetlere sahip olması, ikisinin de gündelik hayatın ve yönetim erkinin icra boyutuyla ilgili olması, birbirine nispetle ikisi açısından önem taşımaktadır. Çünkü birleşen güçleri sayesinde hem birbirlerine koruma sağlama, hem de birbirini takviye etme imkânı oluşmuştur.

Belirtilmelidir ki, yönetimin bütün icraatlarında Recâ'nın muvafakatının olduğu düşünülmemelidir. Bazı konularda Süleyman b. Abdülmelik'in kimi icraatlarına karşın Recâ'nın sitemli serzenişlerine rastlanabilmektedir. Süleyman b. Abdülmelik'in Abdullah b. Mevhib'i kadı olarak atamasına yönelik Recâ'nın gösterdiği olumsuz tepki İbn Ru'be et-Temimî tarafından nakledilmektedir.²⁹

4. RECÂ'NIN ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN HİLAFETİNDEKİ FONKSİYONU

Süleyman b. Abdülmelik döneminde Recâ b. Hayve, Ömer b. Abdülaziz ile beraber halifeye etkili bir müşavirlik kanalı oluşturmuşlardır. İkisinin tanışıklıkları Ömer b. Abdülaziz'in Medine valiliği öncesinde Medine'deki ilim meclislerine kadar uzanmaktadır. Ömer b. Abdülaziz'in özellikle Süleyman b. Abdülmelik döneminde iktidar müşavirliği sürecine katılımında da Recâ etkili olmuş olmalıdır. Recâ ise müşavirlik fonksiyonunu Ömer b. Abdülaziz'in hilafetinde de etkin olarak yürütmüştür. Recâ'nın bu dönemdeki müşavirlik

²⁸ Hânî Ebu'r-Rubb, "Recâ b. Hayve el-Kindî ve devruhu fi'l-hayâti'l-âmmе fi'd-devleti'l-Umeviyye", 263.

²⁹ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târih*, 2:369.

hizmetinin belirgin bir örneği Süleyman'ın ölüm hastalığı sürecinde Ömer b. Abdülaziz'in veliaht tayin edilmesi meselesinde ortaya çıkmıştır.

Süleyman b. Abdülmelik'in (ö.99/717) kendisinden sonra veliaht olarak Ömer b. Abdülaziz'i ondan sonra da ikinci veliaht olarak kardeşi Yezîd b. Abdülmelik'i tayin etmesi kendi çocuklarının o sırada küçük olmasıyla ilişkilidir. Ömer b. Abdülaziz, iki yıl sekiz ay gibi kısa süren hilafeti boyunca Süleyman b. Abdülmelik'in görüşlerine başvurduğu bir müşaviriydi. Süleyman oğlu Eyyûb'u daha önce veliaht olarak tayin etmiş olsa da Eyyûb'un kendisinden önce vefat etmesi halifeyi bir çıkmaza sokmuştur. Ağır hastalığı sırasında ikinci oğlu Dâvûd'un İstanbul kuşatmasında olması diğer çocuklarının küçük olması dolayısıyla özellikle Süleyman diğer müşaviri Recâ b. Hayve'nin ısrarlı yönlendirmesi sonucunda önceki teamüllerin biraz dışında amcazadesi Ömer b. Abdülaziz'i veliaht olarak tayin edip vasiyetini yazdırmış, hanedan mensuplarından ölümünden sonra açılacak vasiyette ismi yazılı veliaht için biat almış ve vasiyeti Recâ b. Hayve'ye teslim etmiştir.³⁰

Süleyman'ın vasiyetini yazdırdıktan kısa bir süre sonra gerçekleşen ölümü üzerine yeni halifenin göreve başlaması sürecini Recâ b. Hayve yürütmüştür. Süleyman'ın veliaht tayini aşamasındaki düşünsel süreç de bütünüyle Recâ b. Hayve'nin damgasını taşımaktadır. Süleyman'ın aslında kendi çocuklarından birini veliaht tayin etme düşüncesinde olduğu anlaşılmaktadır. Daha önce veliaht tayin ettiği oğlu Eyyûb'un erken ölümü bu düşüncenin gerçekleşmesini engellemiştir.³¹ İbn Abdülhakem'in Ömer b. Abdülaziz'in halife olma süreci hakkındaki anlatımı, Süleyman'ın ölüm

³⁰ İbn Abdilhakem, *Siretu Ömer b. Abdülaziz*, 33-35; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, 45:157-163; 53:99; İmâd Umurî Celil ez-Zâhidî, *el-İmâm Recâ b. Hayve (el-muteveffa 112h) ve ârâuhu'l-fikhiyye*, 19-20; Krş. Dineverî, *el-Ahbârü't-tvâl*, Thk. Abdulmun'im Amir, İsâ el-Bâbî el-Halebî v.dğr., (Kahire: Daru İhyai'l-Kütübî'l-Arabî, 1960), 329-330; Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-umem ve'l-memâlik*, Thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Mustafa Abdulkadir Ata, (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992), 7:32; İbn Cerir Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mulûk*, 2.baskı, (Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387), 6:550-552; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, Thk. Ömer Abdusselâm Tedmuri, (Beyrut: Daru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1997), 4:96-97; Şemseddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm ve veşeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, 1-52, Thk. Ömer Abdusselâm et-Tedmuri, 2.baskı, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1993), 6:381, 7:192; el-Yâfiî, Ebû Muhammed Afifuddin Abdullâh b. Es'ad, *Mir'âtu'l-cinân ve ibretu'l-yakzân*, nşr. Halil el-Mansûr, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 167, 190; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye* 9:205-207; İbnu'l-İmâd, *Şezeratu'z-zeheb*, 2:6-7; Sibt İbnu'l-Cevzî, *Mir'atu'z-zemân*, 10:181-184; Ali Muhammed Muhammed es-Sallâbî, *Siretu Ömer b. Abdülaziz*, (Mısır: Daru't-Tevzî' ve'n-Neşri'l-İslamiyye, 2006), 36-38; el-Belâzuri, *Ensâbu'l-eşraf*, 8:126, 167 vd.; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kubrâ*, 5:258-261; 5:335-339; Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nubelâ*, 5:123-125.

³¹ İbn Abdülhakem'in yer verdiği bir kayda göre kendisine halifelik tebliği yapıldığında Süleyman'ın kendisinden sonraki halifeyi sorduğu ve konu sadedinde oğlu Eyyûb'u işaret ettiği görülmektedir. Aynı kayıt kendisinden sonra kutlu birinin halife olacağına dair de bir işaret barındırmaktadır. Bk. İbn Abdilhakem, *Siretu Ömer b. Abdülaziz*, 126.

hastalığında da küçük oğullarından birini veliaht tayin etme konusunda oldukça ısrarcı olduğuna işaret etmektedir.³²

Süleyman'ın, küçük oğullarından birini veliaht tayin etme meselesi ile meşgul olduğu hastalık sürecinde bir mecliste Recâ b. Hayve ve Ömer b. Abdülaziz de hazır bulunmuştur. İbn Abdülhakem, Süleyman'ın istekli olmasına rağmen çocuklarının küçük olması nedeniyle bundan vazgeçerek Ömer b. Abdülaziz'i veliaht adayı olarak düşünmeye başladığı görüşündedir.³³ İbn Abdülhakem, Süleyman'ın Recâ b. Hayve'nin veliaht konusundaki görüşüne müracaat edip onun da Ömer b. Abdülaziz'i tavsiye etmesiyle ikisinin görüşünün muvafık düştüğünü belirtmekte ve Süleyman'ın bu şekilde nihai düşünceye vardığına işaret etmektedir. Bu düşünce üzere iken hastalığı iyice ilerleyen Süleyman sadece Recâ b. Hayve'ye açtığı bu kararını vasiyete dökmüştür. Ölüm döşeğinde olan halifeye hanedan mensuplarınca ziyaretlerin sıklaştığı süreçte kendileri de halife huzuruna girdikleri bir sırada Recâ b. Hayve ile beraber Ömer b. Abdülaziz arasında dikkat çekici bir diyalog da kayıtlara yansımıştır. Buna göre Ömer b. Abdülaziz, Recâ'ya kendisiyle ilgili herhangi bir görüş sorulması halinde kesinlikle isminin söz konusu edilmesini talep etmiştir. Buna karşılık Recâ'nın ise bu düşünceyi Ömer b. Abdülaziz'den beklemediğini, Abdülmelikoğullarının Ömer b. Abdülaziz'i kendi işlerine katmanın beklenemeyeceğini ihtar etmiştir.³⁴

Süleyman'ın vasiyetinin hazırlanması ve onun vefatının ardından vasiyetin okunup Ömer b. Abdülaziz'in hilafeti üstlenmesine kadar bütün sürecin Recâ b. Hayve tarafından tasarlanıp yürütüldüğü anlaşılmaktadır.³⁵ Özellikle Hişâm b. Abdülmelik gibi Süleyman'ın kardeşlerinin bu süreçteki tutumlarının Recâ b. Hayve tarafından dikkatle takip edildiği ve birtakım önlemlerin alındığı görülmektedir. Abdülmelikoğullarının bunu kabullenmelerinde Ömer b. Abdülaziz'den sonra hilafete geçmek üzere ikinci veliaht olarak Yezîd b. Abdülmelik'in vasiyette tayin edilmiş olmasının önemli payı vardır. Nitekim daha sonra halife olduğunda Hişâm'ın bu süreçle ilgili Recâ'dan bazı izahlar istediği görülmüştür. Ömer b. Abdülaziz'e halife tayin edildiğine dair bilgiyi veren kişi Recâ'dır. Recâ onu vasiyeti açıp okumak üzere minbere emirülmümnin unvanıyla hitap ederek davet etmiştir.³⁶

³² İbn Abdilhakem, *Siretu Ömer b. Abdilaziz*, 33; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, 45:159.

³³ İbn Abdilhakem, *Siretu Ömer b. Abdilaziz*, 34.

³⁴ İbn Asakir, *Târihu Dimaşk*, 45:157; İbn Abdilhakem, *Siretu Ömer b. Abdilaziz*, 34. İmâd Umuri Celil *ez-Zâhidî, el-İmâm Recâ b. Hayve (el-muteveffa 112h) ve ârâuhu'l-fikhiyye*, 19-20.

³⁵ İbn Abdilhakem, *Siretu Ömer b. Abdilaziz*, 34-35.

³⁶ İbn Abdilhakem, *Siretu Ömer b. Abdilaziz*, 35; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* 9:222.

5. RECÂ B. HAYVE VE ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN MÜŞAVİRLİK FAALİYETLERİ

Ömer b. Abdülaziz döneminde Recâ'nın müşavirlik fonksiyonu etkili bir şekilde devam etmiştir. Recâ ile Ömer arasında din ve dünya tutumlarının örtüşmesi vesilesiyle önemli bir yakınlık olduğu görülmektedir. Halife olduktan sonra ikisi arasındaki samimiyet ve sadakat sürekliliğini korumuştur.³⁷ Ömer b. Abdülaziz'in kendisinden "halîlî" yani yakın dostum diye söz ettiği Recâ,³⁸ Ömer b. Abdülaziz'in istişare sisteminin işleticisi olmuştur. Ömer b. Abdülaziz divanü'r-resail'i "sır katibi" olan Recâ'ya emanet etmiştir.³⁹ Kendisinin teçhiz ve tekfinini dahi ona vasiyet etmiştir.⁴⁰

Süleyman'ın teçhiz ve tekfini ile defin işlerini tamamlayan Ömer b. Abdülaziz, derhal İstanbul kuşatmasını kaldırmış, Usâme b. Zeyd et-Tenûhî'yi Mısır valiliğinden azledip hapse atmış ve Yezîd b. Ebî Muslim'i Afrika valiliğinden azletmiştir. Onun ivedilikle işleme koyduğu ilk üç icraat bunlardır.⁴¹ Daha makama oturmadan derhal uygulamaya koyduğu bu icraatlar Ömer b. Abdülaziz'in devlet işlerini ve İslam toplumunu yakından takip ettiğini göstermektedir. Onun bu tutumu aynı zamanda halife olur olmaz çok önemli hususlarda ivedi verilmesi gereken kararları dirayetle alıp kararlılıkla uygulayan Hz. Ebû Bekr'in (ra) yönetici dirayetinin izlerini çağrıştırmaktadır.

Bir halife olarak halk ile iç içe olmaya önem veren Ömer b. Abdülaziz'in sıklıkla halka hitap ettiği, ayrıca İslam aleminin dirayetli alimleri ve bilge insanları ile de müzakere ve istişarede bulunmaya son derece önem verdiği görülmektedir.⁴² Onun bir hadise dayanarak "mümkünse alim ol, değilse ilim yolunda ol, o da mümkün değilse alimlere muhabbet eyle, o da mümkün değilse alimlere buğz eyleme" şeklindeki sözü, konuya dair tutumunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.⁴³ Ömer b. Abdülaziz'in ikame etmeye çalıştığı yönetim anlayışı itibariyle kardeşi Sehl, oğlu Abdülmelik ve yardımcısı Muzâhim'in önemli katkıları olmuştur. Bundan dolayı Ömer b. Abdülaziz de hak taraftarları olarak nitelenen bu takım neferlerine çok önem vermiştir.⁴⁴ Oğlu Abdülmelik kendisinden önce vefat etmiş olup onun ölüm

³⁷ Buna dair tanıklık örnekleri için bk. Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 2:371-372. Ebû Zur'a ed-Dımaşkı, *Târîhu Ebî Zur'a*, 336; Nevevî, *Tehzibu'l-esmâ*, 1:190.

³⁸ İbn Tagriberdî, *en-Nucûmu'z-zâhire*, 1:271; el-Mizzî, *Tehzibu'l-kemâl*, 9:155.

³⁹ İbn Tagriberdî, *en-Nucûmu'z-zâhire*, 7:336.

⁴⁰ İbn Sâd, *et-Tabâkatu'l-kubrâ*, 5:318; 5:407; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 45:256; Hânî Ebu'r-Rubb, "Recâ b. Hayve el-Kindî ve devruhu fi'l-hayâtî'l-âmme fi'd-devleti'l-Umeviyye", 264.

⁴¹ İbn Abdilhakem, *Siretu Ömer b. Abdilazîz*, 37.

⁴² İbn Abdilhakem, *Siretu Ömer b. Abdilazîz*, 109.

⁴³ İbn Abdilhakem, *Siretu Ömer b. Abdilazîz*, 118.

⁴⁴ İbn Abdilhakem, *Siretu Ömer b. Abdilazîz*, 50-51.

haberini veren Muzâhim olmuştur. Ömer b. Abdülaziz bu haber üzerine baygınlık geçirmiştir.⁴⁵ Sehl ve Muzâhim dahi Ömer b. Abdülaziz'den önce vefat etmiş olup bunların kaybı onun ideal bir yönetim ortaya koyma yolundaki en önemli destekçilerinin kaybı olarak onda müessir olmuştur.⁴⁶

İyileştirme ve ıslah amaçlı halka ve yöneticilere yönelik hitaplarının yanı sıra Ömer b. Abdülaziz'in kendisi de görüş ve basiretine değer verdiği alimlerin tavsiye ve nasihatlerine müracaat etmeyi ilke edinmiştir. Çok sayıda örneği bulunan bu tür müzakereler arasında örneğin kendisi Yezîd er-Rakkâşî'den kendisine nasihat etmesini talep etmiştir.⁴⁷ Ayrıca el-Kurezî ile nasihat içerikli yazışmaları bulunmaktadır.⁴⁸ Ömer b. Abdülaziz ile el-Kurezî arasında Medîne valiliği döneminde de birtakım benzer temasları ve görüşmeleri olmuştur.⁴⁹ Keza huzuruna giren bir adamın nasihatleri onun her zaman zinde tuttuğu gönül dünyasında kayıtlara geçecek kadar tesir göstermiştir.⁵⁰ Ömer b. Abdülaziz, Hasan el-Basrî'ye mütemadiyen müracaat ederek onun tavsiye ve ikazları doğrultusunda kendisini sürekli kontrol etme yoluna gitmiştir.⁵¹ Bu çerçevede Ömer b. Abdülaziz'in yazıştığı kişilerden biri de Mutarrif b. Abdullâh eş-Şihhîr olmuştur.⁵²

Ölüm döşeğinde iken Ömer b. Abdülaziz'e sonraki halife adayı Yezîd b. Abdülmelik'e yazılı bir tavsiyede bulunması önerilmiş ancak Ömer b. Abdülaziz, onun Abdülmelik b. Mervân'ın oğlu olması gerekçesiyle bunu gereksiz görmüştür. Bunun üzerine Recâ b. Hayve devreye girmiş ve Yezîd'in aksi davranması halinde bu vasiyet ile kendisinin görevini yerine getirmiş olacağını ve ikame edeceği vasiyetin Yezîd'in aleyhine hüccet olacağı gerekçesiyle bunda ısrar etmiştir. Bunun üzerine Ömer b. Abdülaziz katip çağırıp özlü bir vasiyet yazdırmıştır.⁵³ Ömer b. Abdülaziz, Abdülmelik'i haksızlık yapan ve adaletli olmayan biri olarak gördüğü için Abdülmelik oğullarının da aynı mizaca sahip olduklarını düşündüğünden onlara nasihatın kar etmeyeceğini müşahade etmiştir. Aslında Ömer b. Abdülaziz gerek valiliği döneminde gerekse sonraki dönemlerde halifelerin ve özellikle bazı valilerin adil olmayan haksız uygulamalarını şiddetle eleştirmekten

⁴⁵ İbn Abdilhakem, *Siretu Ömer b. Abdilaziz*, 100.

⁴⁶ İbn Abdilhakem, *Siretu Ömer b. Abdilaziz*, 100-101, 105.

⁴⁷ İbn Abdilhakem, *Siretu Ömer b. Abdilaziz*, 94.

⁴⁸ İbn Abdilhakem, *Siretu Ömer b. Abdilaziz*, 117-118.

⁴⁹ İbn Abdilhakem, *Siretu Ömer b. Abdilaziz*, 125.

⁵⁰ İbn Abdilhakem, *Siretu Ömer b. Abdilaziz*, 94.

⁵¹ İbn Abdilhakem, *Siretu Ömer b. Abdilaziz*, 94-95, 127-128; Sibt İbnu'l-Cevzî, *Mir'atu'z-zemân*, 10:289; 290.

⁵² İbn Abdilhakem, *Siretu Ömer b. Abdilaziz*, 94-95, 128.

⁵³ İbn Abdilhakem, *Siretu Ömer b. Abdilaziz*, 106-107.

sakınmamıştır. Bu konuda onun bu kişiler ve mizaçları konusunda tecrübe edilmiş kanılara sahip olduğu biliniyor. Bu itibarla bu konuda bir çabanın beyhude olacağını düşünmüştür. Ancak Recâ'nın yönlendirmesi ile her şeye rağmen kendi sorumluluğunu yerine getirme hususunda ona tabi olmuştur. Aslında Recâ'nın da onunla aynı kanaatte olduğu açıktır. Hatta Ömer b. Abdülaziz, Recâ ile beraber Süleyman b. Abdülmelik'in yanına gittikleri sırada Recâ, Abdümelikoğulların hiç kimseyi kendi işlerine katmayacakları konusundaki kesin kanaatini Ömer b. Abdülaziz'e ifade etmişti. O zaman Recâ'nın söylemi ile ikna olan Ömer b. Abdülaziz Yezîd'e vasiyet konusunda da Recâ'nın tavsiyesi ile ikna olarak bu vasiyeti yazdırmıştır.

Ömer b. Abdülaziz halife olunca, Sâlim b. Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb'a mektup yazarak kendi görüşü ve istişaresine başvurulmaksızın hilafetin kendisine yüklendiğinden bahisle ondan kendisini örnek almak üzere Hz. Ömer'in (ra) müslümanlar ve gayri müslimler hakkındaki idaresini ve anlayışını kendisi için yazılı olarak anlatıp iletmesini istemiştir. Bunun üzerine Sâlim'in de konuyu özlü cümlelerle hülâsa edip ona cevap verdiği anlaşılmaktadır.⁵⁴ Ömer b. Abdülaziz Salim b. Abdullah'a yazdığı mektupta Ömer b. Hattâb'ın halifeliliği, Müslümanlar ve Yahudilere dair verdiği hükümleri yazmasını talep ederek takip edeceği bir model oluşturma çabası içinde olmuştur.

Ömer b. Abdülaziz, Recâ b. Hayve el-Kindî ve Abdümelik b. Erta'a arasında sıkı bir dostluk ve samimi bir muhabbet vardır. Bu büyük ölçüde onların dünya ve ahiret düşünceleri, tutum, davranış ve hareket tarzları açısından aynı yaklaşıma sahip olmalarından beslenmiştir. Recâ b. Hayve, Ürdün cihetlerindedir. Kendisi ibadete düşkün olmakla bilinir. Vakâr ve basiret sahibi, keskin görüşlü ve adil bir kişiliği vardır. Toplumsal olarak gördüğü itibarın yanı sıra halifelerin bu meziyetlerinden yararlanmak için onu yakınlarında tutmaya çalıştıkları görülmektedir. Halifelerin onu vezir ve danışman olarak istihdam etmeleri, valilere ve kendi aile efradına kayyım olarak görevlendirmeleri buna dayanmaktadır. Bilhassa Süleyman b. Abdülmelik ona çok itimat etmiştir. Süleyman'ın en çok güvendiği kişi Recâ olmuştur. Recâ'nın varlığının sağladığı bu destek Süleyman'ın bütün icraatlarında sıkıntı ve strese karşı özgüven kaynağı olmuştur. Süleyman'ın Mervanoğulları içinde ayrı bir değer verdiği kişi ise Ömer b. Abdülaziz olmuştur. Süleyman, onu Medine'ye vali olarak atadıktan sonra durumu teftiş etmek üzere Recâ b. Hayve'yi görevlen-

⁵⁴ İbn Abdilhakem, *Sîretu Ömer b. Abdülaziz*, 107.

dirmiştir. Buna göre Süleyman Ömer b. Abdülaziz'i Recâ aracılığıyla kontrol etmiştir. Bu süreçte Recâ, Ömer b. Abdülaziz ile uzun uzun görüşmeler yapma fırsatı bulmuş ve onu yakından tanımıştır. Özellikle sabah namazı sonrası ikisi baş başa çeşitli konuları değerlendirip görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Bir gün Ömer'in onun durumunu sıkıntılı görüp nedenini sorması üzerine Recâ gece gördüğü bir rüyayı haber vermiştir. Bu rüyada Ömer b. Abdülaziz'in halifelîği ile ilgili bazı izler taşımaktadır. İbn Abdülhakem'in yer verdiği bu anlatımın kaynağı Saîd b. Safvân olarak gösterilmiştir.⁵⁵ Bu rüya dönemin rüya yoluyla bir olguya olağanüstü bir nitelik kazandırma amaçlı eğilimleriyle de ilgili olabilir.

Süleyman'ın halifeye sövme konusunda bir görüşme açmasına binaen huzurdakilerin karşılığının ölüm olması gerektiğine dair görüşleri karşısında Süleyman'ın özellikle Ömer b. Abdülaziz'in görüşüne kilitlendiği görülmektedir. Buna karşılık Ömer b. Abdülaziz'in değerlendirmesi ise "Bir peygamber dışında bir Müslümanın kanını helal kılacak bir sövme bilmiyorum" şeklinde olmuştur. Süleyman'ın bu değerlendirmeyi önemsemediği anlaşılmaktadır.⁵⁶ Daha sonraki zamanlarda Medine'de Peygamber (sav) mescidinde mektubunun okunması üzerine bir kişinin Ömer b. Abdülaziz'e, mektuba ve onu getirene sövmesi üzerine Ebu Bekr b. Muhammed'in onu öldürmeye kalkıştığı ve Ömer b. Abdülaziz'in ise bir Müslümanın sırf bir sövme dolayısıyla öldürülemeyeceğine işaretle onun tövbe etmeye davet edilmesini tavsiye etmiştir.⁵⁷ Süleyman'ın bir hac döneminde Ömer b. Abdülaziz'e kalabalığa işaretle gururlanması üzerine Ömer b. Abdülaziz'in "seninle sorunu olanlar" şeklinde mukabelede bulunduğu görülmektedir.⁵⁸

Ömer b. Abdülaziz, Yezid b. Ebu Malik ile Haris b. Muhammed'i kırsala gönderip kırsalda yaşayan insanlara sünneti öğretmelerini istemiş ve onlara maaş bağlamıştır. Yezid bu maaşı kabul etmiş ancak Haris kabul etmeyerek ilim karşılığı ücret almayacağını ifade etmiştir. Ömer b. Abdülaziz, Yezid'in maaşı kabul etmesinin bir hak olduğuna işaret ederken Haris gibilerin sayısının çoğalması yönünde duada bulunmuştur.⁵⁹ Ömer b. Abdülaziz'in mütemadiyen yöneticilere mektuplar yazarak onları iyilik yapmaya teşvik ettiği ve fenalıktan onları sakındırdığı görülmektedir.⁶⁰

⁵⁵ İbn Abdilhakem, *Siretu Ömer b. Abdilaziz*, 123.

⁵⁶ İbn Abdilhakem, *Siretu Ömer b. Abdilaziz*, 116.

⁵⁷ İbn Abdilhakem, *Siretu Ömer b. Abdilaziz*, 146-147.

⁵⁸ İbn Abdilhakem, *Siretu Ömer b. Abdilaziz*, 132.

⁵⁹ İbn Abdilhakem, *Siretu Ömer b. Abdilaziz*, 141.

⁶⁰ Örneğin bk. İbn Abdilhakem, *Siretu Ömer b. Abdilaziz*, 142-144.

6. RECÂ B. HAYVE'NİN ÖMER B. ABDÜLAZİZ DÖNEMİNDEN SONRAKİ FAALİYETLERİ

İbn Kesir'in "Emevi halifelerinin veziri" ve "Emevilerin sadık veziri"⁶¹ şeklinde nitelediği Recâ b. Hayve'nin, Ömer b. Abdülaziz'in vefatından sonra Emevi iktidarı ile olan irtibatı zayıflamıştır. İbnu'l-Cevzi, Ömer b. Abdülaziz'in ölümü ile bu yakınlığın sona erdiğini ifade etmektedir.⁶² ez-Zehabi'nin yorumu da buna uygun düşmektedir. Ömer b. Abdülaziz'in ölümünden sonra Recâ'nın iktidar ile münasebetinde belirgin bir gerileme olmakla beraber Yezid b. Abdülmelik'in Recâ ile bazı temaslarının olduğu bilinmektedir. Yezid b. Abdülmelik örneğin 102 tarihinde vuku bulan Mühelleb kabilesi esirleri gibi bazı konularda ona danışmış, Recâ da bu konularda ona görüş vermiştir. Ancak Recâ'nın Yezid'in Ömer b. Abdülaziz'in ıslahatını iptal eden idare anlayışı sebebiyle kademeli olarak siyaset ve idare sahasından çekildiğini düşündürmektedir. Nihayet Yezid yaptığı bir Kudüs ziyaretinde Recâ'nın kendisine eşlik etmesine dair talebi Recâ tarafından nazikçe geri çevrilmiştir.⁶³ Hatta Yezid'in Recâ'ya tahsis ettiği otuz dinarlık aylığı Hişam tarafından bir süre kesilmiş, sonra tekrar tahsis edilmiştir.⁶⁴ Bu dönemden itibaren Recâ b. Hayve'nin daha ziyade vaaz ve irşat faaliyetlerine yöneldiği görülmektedir. Recâ, Hişam b. Abdülmelik döneminde de bu şekilde faaliyetlerine devam etmiştir. Buhari'nin onu bir "kassas" olarak nitelemesi de buna mebni olmalıdır.⁶⁵

7. RECÂ B. HAYVE'NİN İKTİDAR HAKKINDAKİ GÖRÜŞÜ

Recâ, Gaylân ed-Dımaşkı'nın kaderi tümüyle inkar eden ve insanları fitneye sürükleyici düşünce ve tutumlarından dolayı katledilmesinin helal ve gerekli olduğunu düşünmüştür.⁶⁶ Hasan el-Basrî'ye ait olarak kendisine intikal eden kaderiye meyilli görüşler Recâ tarafından tahkike konu olmuştur. Kaderi görüşleri dolayısıyla Recâ'nın Mekhul'e karşı tavırlı olduğu, Mekhul ile olan bütün münasebetlerini tamamen kestiği hatta onun sela-

⁶¹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-nihaye*, 9., 205, 332. Ayrıca bk. İbn Tagriberdi, *en-Nucümü'z-zâhire*, 1:271; Celâleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Husnu'l-muhâdara fî târihi Mısır ve'l-Kâhire*, Thk. M.Ebu'l-Fadl İbrahim, İsa el-Babi el-Halebi v. dğr., (Mısır: Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1967), 2:193.

⁶² Hâni Ebu'r-Rubb, "Recâ b. Hayve el-Kindî ve devruhu fi'l-hayâti'l-âmme fi'd-devleti'l-Umeviyye", 264.

⁶³ İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, 18:110; Fesevî, *el-Marîfe ve Târih*, 2:370; Hâni Ebu'r-Rubb, "Recâ b. Hayve el-Kindî ve devruhu fi'l-hayâti'l-âmme fi'd-devleti'l-Umeviyye", 264-265. İmâd Umurî Celil ez-Zâhidî, *el-İmâm Recâ b. Hayve (el-muteveffa 112h) ve ârâuhû'l-fikhiyye*, 21.

⁶⁴ Fesevî, *el-Marîfe ve't-târih*, 2:370; Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nubela*, 4:559.

⁶⁵ Hâni Ebu'r-Rubb, "Recâ b. Hayve el-Kindî ve devruhu fi'l-hayâti'l-âmme fi'd-devleti'l-Umeviyye", 265.

⁶⁶ İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, 47:59; 48:211; Ebû Zur'a ed-Dımaşkî, *Târihu Ebi Zur'a*, 370.

mına dahi katiyyen karşılık vermediği görülmektedir. Recâ, kaderi görüşlerinden vazgeçmesi için Mekhul'e nasihat etmiş ancak bu nasihatler de karşılık bulmamıştır. Şam halkı Recâ'nın görüşlerine büyük bir itibar ve itimat göstermekte idi. Bundan dolayı Şam halkı bütünüyle Mekhul'e karşı tavır geliştirmiştir. Recâ'nın kaderi görüşe karşı tavrı kaderiyenin Şam bölgesine girmesine mani olmuştur.

Recâ'nın hilafete karşı huruç düşünce ve eylemlerine karşı çok sert tutum ve tavra sahip olduğu görülmektedir. Bundan dolayı Gaylân ed-Dımaşkî'nin katlini çok önemsemiş ve haklı görmüştür. Huruç yapan Yezid b. el-Muhelleb'e karşı da aynı tutumu göstererek ona lanet okumuştur.⁶⁷

Recâ'nın Emevi iktidarına olan yakınlığı ve mensubiyetine rağmen onun kendi öğrencilerinin Emevi iktidarına yönelik tenkitlerine karşı müteşeddid olmadığı görülmektedir. Recâ'nın müsamaha göstermediği kriterler iktidara yönelik meşruiyet ve huruçtur. Recâ b. Hayve'nin özellikle kaderiyye konusunda dönemin ilim adamları ile bazı ayrılıklar yaşadığı anlaşılmaktadır. Buna mukabil onun iktidar icraatlarını teyit eden tutumu da ilmi çevrelerin tenkitlerine konu olmuştur. Örneğin Matar el-Verrak el-Basri (ö.127/745), Recâ'nın Şam taraftarı karakteri dolayısıyla onu tenkit etmiştir. Matar "Recâ b. Hayve'den daha yetkin bir fıkıh alimi görmedim ama Recâ her konuda Şam taraftarlığına maildir" demektedir.⁶⁸

SONUÇ

Emeviler döneminde resmi bir vezirlik görevi olmasa da, ismi konulmamış bu vazifeyi Recâ b. Hayve'nin yaptığına şahit oluyoruz. Recâ b. Hayve Abdülmelik b. Mervan, Velid b. Abdülmelik, Süleyman b. Abdülmelik ve nihayet Ömer b. Abdülaziz dönemlerinde ilim ve devlet ve devlet adamı olarak ön plana çıkmıştır. Recâ b. Hayve ,başta Mekke, Medine ve Şam olmak üzere belli başlı beldelerdeki ilim adamlarının takdirini kazanmış, toplum nezdinde itibarı yüksek olmuştur. Recâ'nın gerek ilim adamları gerekse halk tarafından büyük bir teveccühe mazhar oluşu, onun ahlaki duruşu ve olgun kişiliği ile alakalıdır. O öncelikle ilimle siyaseti bütünleştiren derin bir vukufiyete sahiptir. Yönetimde marufa dair düşüncelerini istişarelerinde bulunduğu halifelere söylemekten asla çekinmemiştir. Kısmen geleneğin dışına çıkılarak Ömer b. Abdülaziz in halife seçilmesi büyük ölçüde onun

⁶⁷ el-Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 8:347; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, 60:226; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 7:481; Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nubelâ*, 5:477.

⁶⁸ Nevevî, *Tehzibu'l-esmâ*, 1:190; Hâni Ebu'r-Rubb, "Recâ b. Hayve el-Kindî ve devruhu fi'l-hayâtî'l-âmmé fi'd-devleti'l-Umeviyye", 266.

eseridir. Ona göre devletin bekası ve geleceği esastır. Yöneticiler uygulamaları sebebiyle sözlü tenkit edilebilir ama asla isyana mahal yoktur.

KAYNAKÇA

- el-Belâzurî, Ahmed b. Yahya. *Ensâbu'l-eşraf*. 1-13, Thk. Suheyl Zekkar ve Riyad ez-Zirikli. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1996.
- Ebû Zur'a ed-Dımaşkî, Abdurrahman b. Amr. *Târîhu Ebi Zur'a ed-Dımaşkî*. Thk. Şukrullah Nimetullah. Dımaşk: Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye, Ts. ed-Dineverî, Ebu Hanife Ahmed. *el-Ahbâru't-tivâl*. Thk. Abdulmun'im Amir-İsa el-Babi el-Halebi v.dğr. Kahire: Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabi, 1960.
- Fesevî, Ebu Yusuf Ya'kub b. Sufyan. *el-Ma'rife ve't-târih*. Thk. Ekrem Diya el-Ömeri. 2. Baskı, Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 1981.
- Ebu'r-Rubb, Hânî. "Recâ b. Hayve el-Kindî ve devruhu fi'l-hayâtî'l-âmme fi'd-devleti'l-Umeviyye", *Mecelletu Câmiati'l-Kuds el-Meftûha li'l-Ebhâs ve'd-Dirâsât*, 35 (Şubat 2015): 257-294.
- İbn Abdilhakem. *Siretu Ömer b. Abdilazîz*. Thk. Ahmed Ubeyd, 6.baskı. Beyrut: Alemu'l-Kutub, 1984.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali. *Târîhu Dımaşk*. Thk. Amr b. Garamel-Amri. Beyrut: Daru'l-Fikr li't-Tıbaa ve'n-Neşr ve't-Tevzi', 1995.
- İbn Hacer el-Askalânî. *Tehzibu't-Tehzib*. Haydarabad : Matbaatu Meclis-i Dâiretü'l-Maarifi'n-Nizamiyye, 1326.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtu'l-ayân*. Thk. İhsan Abbas. Beyrut: Daru Sadır, 1900, 1994.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed. *es-Sikât*. Haydarabad: Vizaretu'l-Maarif li'l-Hukumeti'l-Aliyeti'l-Hindiyeye, Dairetu'l-maarifi'l-Osmaniyye, 1973.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Thk. Ali Şiri. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1998.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillah Muhammed b. Sa'd. *et-Tabakâtu'l-kubrâ*. Thk. Muhammed Abdulkadir Ata. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990.
- İbn Tagriberdî, Ebu'l-Mahasin Cemaleddin Yusuf. *en-Nucûmu'z-zâhire fi mulûki Mısır ve'l-Kâhire*. 1-16, Mısır: Vizaretu's-Sekafe ve'l-İrşadi'l-Kavmi, Daru'l-Kutub, ts.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman. *el-Muntazam fi târihi'l-umem ve'l-memâlik*. Thk. Muhammed Abdulkadir Ata - Mustafa Abdulkadir Ata. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1992.

- İbnu'l-Ebbâr, Muhammed b. Abdullah el-Belensi. *el-Hulletu's-siyerâ*. Thk. Huseyn Münis. 2.baskı, Kahire: Daru'l-Maarif, 1985.
- İbnu'l-Esîr. *el-Kâmil fi't-târih*. Thk. Ömer Abdusselam Tedmuri. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1997.
- İbnu'l-Îmâd, Abdullhâyy b. Ahmed. *Şezerâtu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. Thk. Mahmud el-Arnaut. Dımaşk-Beyrut: Daru İbn Kesir, 1986.
- Îmâd Umurî Celîl ez-Zâhidî. *el-Îmâm Recâ b. Hayve (el-muteveffa 112h) ve ârâuhu'l-fikhiyye*. Saarbrücken/Germany: Noor Publishing, 2016.
- Mizzî, Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf. *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. Thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 1980.
- Nevevî, Ebu Zekeriya Muhiyyiddin Yahya. *Tehzîbu'l-esmâ ve'l-lugât*. Beyrut: Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Ts.
- Safedî, Salahuddin Halil b. Aybek. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. Thk. Ahmed el-Arnaut - Turki Mustafa. Beyrut: Daru İhyai't-Turas, 2000.
- Sem'ânî, Abdulkерim b. Muhammed. *el-Ensâb*. Thk. Abdurrahman b. Yahya. Haydarabad: Meclisu Daireti'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1962.
- Sibt İbnu'l-Cevzi, Şemseddin Ebu'l-Muzaffer b. Kızıoğlu. *Mir'âtu'z-zemân fi tevârihi'l-a'yân*. Dımaşk: Daru'r-Risaleti'l-Alemiyye, 2013.
- Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Husnu'l-muhâdara fî târihi Mısır ve'l-Kâhire*. Thk. M. Ebu'l-Fadl İbrahim - İsa el-Babi el-Halebi v.dğr. Mısır: Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1967.
- Taberî, İbn Cerîr. *Târihu'r-rusul ve'l-mulûk*. 2.baskı, Beyrut: Daru't-Tras, 387.
- Erkoçoğlu, Fatih. "Recâ b. Hayve el-Kindi (Hayatı ve Faaliyetleri)", C. Ü. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/2 (2007): 365-403.
- el-Yâfiî, Ebu Muhammed Afifuddin Abdullah b. Es'ad. *Mir'âtu'l-cinân ve ibretu'l-yakzân*. nşr. Halil el-Mansur. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*. Kahire: Daru'l-Hadis, 2006.
- Zehebî, Şemseddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz. *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhir ve'l-a'lâm*. 1-52, Thk. Ömer Abdusselam et-Tedmuri. 2.baskı, Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1993.